

פרק שמיני

זריעה מוקדמת ובעיית ספיחים

אחת ההמלצות המעשיות לגבי גידולי שדה חד שנתיים היא זריעה מוקדמת לפני ראש השנה. פתרון זה, הינו מעשי לגבי זריעת חיטה - בפרט, וגידולי החורף - בכלל.

בדרך כלל, הסומכים על היתר המכירה זורעים את החיטה בשנת השמיטה עצמה - דבר שאיננו ראוי גם לאחר מכירת הקרקע לגוי¹, ואילו הציבור שאינו מוכר אדמותיו רוצה ומעונין לזרוע לפני ר"ה, אך מנוע מלעשות כן בגלל בעיית איסור ספיחין הנוהגת בתבואה שלא הביאה שלישי לפני ר"ה.

זריעת חיטה הינה דוגמה מובהקת לנאמר במבוא לספר, שפתרון הלכתי בנושא הספיחין - פתרון שיאפשר שימוש בחיטה הנזרעת לפני ר"ה גם ללא שימוש בהיתר המכירה - יוכל לסייע בכך, שציבור רב יותר ימנע מזריעה בשנת השמיטה ויזרע את תבואות החורף לפני ראש השנה. כיום, מביא הצורך להשתמש בהיתר המכירה לשם פתרון בעיית הספיחים, לכך שמקילים גם לזרוע לאחר ראש השנה, בנימוק שהאדמה בין כך ובין כך מכורה לגוי ובכך היא מופקעת מחיובי שמיטה. העובדה שיש צורך למכור את האדמות בגלל בעיית הספיחים, גורמת באופן ישיר לכך שחסרות הנכונות והמוטיבציה הנחוצות כדי להיכנס לסיכונים ולסיכוכים הכרוכים בזריעה המוקדמת. לכן, פתרון הלכתי לבעיית הספיחים יסייע, במידה רבה, לעידוד החקלאים לזרוע את גידולי החורף לפני ראש השנה. בכך כמובן, תהיה התקדמות חשובה מאוד בכל הנוגע לקיום מצוות השמיטה שבמרכזה ובראשה עומד איסור "שדך לא תזרע".

בפרק זה נדון בשאלת איסור ספיחים לגבי חיטה הנזרעת לפני ראש השנה, לאחר מכן, נדון בשאלת הסיכון החקלאי שבזריעה מוקדמת, ולבסוף, נתייחס לשאלה האמנם ראוי להיזקק לקולות בנושא זה של זריעת חיטה.

1. ספיחים בגידול הנובט לפני ראש השנה ובנזרע בשינוי מחזור

א. זריעה חנקלטת בשביעית

קודם שנברר את שאלת הספיחים לגבי תבואה שנזרעה לפני ראש השנה, יש להעלות את השאלה ההלכתית הנוגעת לזריעה לפני ראש השנה. האם מותר לזרוע בערב ראש השנה על מנת שהזרעים ינבטו ויקלטו בשנת השמיטה? שאלה זו נתונה במחלוקת. יש

1. ראה "בצאת שנה" חזר ה' של הרה"ר לישראל - שיצא לקראת שמיטת תשי"ט, והמיועד לאלו שחתמו על הרשאות למכירת הקרקע: זריעת עונת הסתיו הן של ירקות והן של דגנים צריכה להיות מבוצעת לפני ר"ה. וכן שם בחזור ו': "את תבואת החורף) יש לסיים עד סוף חודש אלול תשי"ח".

מתירים לזרוע לפני ראש השנה אף שהקליטה תהיה בשביעית, כיוון שכיום לא נוהג איסור תוספת שביעית, ואין כל איסור על מלאכה לפני שביעית. לעומת זאת, יש אחרים שאוסרים גם כיום זריעה שעתידה להיקלט בשביעית, ולדעתם, זריעה מוקדמת לפני שביעית תהיה אסורה, אלא אם היא תנבוט לפני ראש השנה².

לכאורה, פשטות דברי הרמב"ם מורה כדעת המתירים, שהרי הרמב"ם מפרש "זבזמן שאין המקדש קיים מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה, כדן תורה" (שמו"י פ"ג ה"א, ושוב חזר ופרש זאת בה"ט), דהיינו, הרמב"ם מדגיש שעבודת הארץ מותרת עד ראש השנה וכוונתו ודאי גם לזריעה שהיא עבודת הארץ העיקרית (כפי שפרש בפ"א הל' א-ג). וזאת ברור, לא רק מדבריו המפורשים כאן, אלא גם מהעובדה ששאר עבודות הארץ שהינן מדרבנן (מלבד זריעה וחרישה) כגון, סיקול, זיבול, עידור וכו', מותרות עד ר"ה גם בזמן שהמקדש קיים (שם פ"ג ה"ט), וא"כ, ההיתר עד ר"ה מתייחס דווקא לזריעה ולחרישה. וכן הדבר ברור מתוך ההגבלה שקבע דווקא לגבי נטיעת אילנות, שנאסרה גם בזה"ז לאחר ט"ז באב של שישית, אך איסור זה נובע משום מראית עין וכפי שמפורש בדברי הרמב"ם ובסוגייה שבגמרא.

אולם יש ראשונים אחרים, שמדבריהם ניתן לדייק, שיש להקפיד על זריעה לפני ראש השנה, אם היא עתידה להיקלט לאחר ראש השנה, בגלל חיוב שביתת הארץ. לכאורה נראה, שכיוון שבגמרא האיסור לא נזכר וברמב"ם מפורש להיתר, אין מקום להחמיר ולאסור, במיוחד, שגם מבחינת סברה קשה להבין את סברת המחמירים. שהרי אם באנו לחשוש לשביתת הארץ, ולאסור בגלל חשש זה זריעה שתגרום להשרשה ולקליטה בשביעית, הרי יש לאסור זריעה גם חודשיים ויותר לפני ראש השנה, שהרי גם היא לא עתידה להיקלט עד לירידת הגשמים בתחילת השנה השביעית. וכמו"כ, מדוע שלא נאסור כל נטיעה וזריעה בשישית, אף אם הם נקלטו קודם לשבועית, בגלל העובדה שהם עתידים להתפתח ולהוציא ענפים ופירות בשנה השביעית, דבר שאף הוא פוגע בשביתת הארץ, לא פחות מאשר הקליטה?

נראה, שיש מקום לילך במחלוקת זו לקולא בשביעית בזה"ז, במיוחד, כשמשמעותה המעשית של החמרה במחלוקת זו הינה הפקעת קרושת הארץ ע"י היתר המכירה, ובמקרים רבים, זריעה בשמיטה עצמה. ונמצאת ההחמרה מביאה לדי קולא יתירה. עם זאת, יש להסתפק האם מותר יהיה להנביט ע"י השקיה זרעים שנזרעו לפני ראש השנה במקרה של חשש להפסד כל היבול (וראה לעיל בפרק השביעי הדין בהאבקה והפריה בשביעית בסוף סעיף 3).

2. עיין ב"שביעית הלכה למעשה" לרב רייכנברג שליט"א המציין לדעות המתירים - החזו"א י"ו ס"ק כ"ה, כ"ב ס"ק ה, כ"ה ס"ק י"ג וכ"ו ס"ק ג, ומג"ח שכ"ו. וראה עוד בתורה שלושים ושלשים ב"ה י' ע"ב וב"ה צ"ב א"ח א' סימן קכ"ט. ולדעות האוסרים - אג"ט זרע ס"ק ח אות ב, שבה"א פ"ג הי"א, מעדני ארץ שביעית קובץ הערות סימן ח אות ד (וראה גם מה שכתב שם באות ו' ובמנחת שלמה נ"א אות ד), מנ"ח רצ"ח ו"תורת הארץ" פ"ו ס"ק י"ג-י"ד.

ב. היתרים הנוהגים באיסור ספיחים

אלא שכאמור לעיל, גם אם תבואות החורף יזרעו לפני ראש השנה, הרי שלכאורה, נזדקק עדיין להיתר המכירה כדי להפקיע איסור ספיחין מהתבואה.

למעשה מקובל כיום, בקרב המשקים והחקלאים שאינם מוכרים את אדמותיהם לנכרי, לסמוך בספיחים על ההכרעות ההלכתיות הבאות:

- א. גידולי ירקות הנובטים לפני ר"ה - אין בהם איסור ספיחים.
- ב. גידולים לתעשייה או לבהמה שאין בהם קדושת שביעית - גם בהם אין איסור ספיחים.
- ג. גידול שנזרע בשינוי ממהזור הגידולים המתוכנן - אין בו איסור ספיחים (בהתאם להנחיות החזו"א שמקרה כזה נחשב לגידול העולה בשדה בור שאין בו איסור ספיחים).

ההכרעה הראשונה הינה הכרעת החזו"א כשיטת הר"ש, ובניגוד לשיטת הרמב"ם (הקובע שבכל ירק שיש בו קדושת שביעית יש גם איסור ספיחים). יש לציין, שהגרש"ז אוערבוך שליט"א חולק על הכרעה זו, ולדעתו, אין דברי הר"ש אמורים אלא בירק שבו החלק הנאכל הוא הירק עצמו ולא הפרי, אך אם מדובר בפרי האדמה ולא בירק, הרי שכדי להתיר איסור ספיחים בעינין, שתחילת הפרי תראה בשישית, ורק אז אין הפרי נאסר.³

ההכרעה השנייה הינה בניגוד לדעת החזו"א המחמיר בגידולים אלו, ולדעתו גם בדבר המיועד לבהמה יש איסור ספיחים. אך ראה בתחומין ז' דברי הרב הרצוג זצ"ל שמקל בכך.⁴

ההכרעה השלישית מבוססת על דברי החזו"א בעניין ארבעה שדות שבהם לא גזרו איסור ספיחים, וביניהם שדה בור שאין זורעים אותו. אלא שיש בנהוג למעשה, הרחבה רבה מעבר לדברים שכתב החזו"א בספרו. החזו"א כתב, שאין איסור ספיחים בשדה שהיה אמור שלא להיזרע בחורף אלא רק בקיץ, כיוון ששדה כזה נחשב לשדה בור לגבי גידולי החורף. על חידוש זה של החזו"א (המפורש בספרו - שביעית כ"ב, ב) מעיר הגרש"ז אוערבוך בקובץ הערותיו בסוף "מעדני ארץ" שחידוש עצום זה אין לו מקור, ומבחינת סברה ניתן לחלוק עליו. ואכן, הנימוק להתיר ספיחים הגדלים בשדה בור מפורש ברמב"ם (שמו"י פ"ד ה"ד) "לפי שאין אדם זורע מקומות אלו", וכיוון שכך, אין מקום לגזירה שנגזרה "מפני עוברי עבירה שלא ילך ויזרע... בתוך שדהו בסתר ויאמר ספיחין הן..." (שם

3. "מעדני ארץ" קובץ הערות סימן י-יא. גם דעתו של החזו"א בירקות כאלו לא נאמרה בפרוש, ולמעשה, הוראתו המפורשת התייחסה לתלתן, ששם מדובר בירק לכל הדעות ולא בירק נושא פירות. (וראה מה שמעיד הרב קליין מיסודות בשו"ת משנ"י ח"א ל"ה-ל"ז, שההוכחה שאכן כך סבר החזו"א מתבססת על העובדה, שהחזו"א לא העיר שיש לחשוש לספיחים, כששאלוהו שאלות הנוגעות לגידול ירקות נושאי פירות). אך ראה במשנ"י פ"ט מ"א בשיטות המפרשים על "כל הספיחין אסורים". ועוד ראה מה שכתב לביסוס הוראה זו של החזו"א, הרב ק. כהנא זצ"ל בסוף מהדורתו לירושלמי שביעית "חקר ועיין" במאמר "ברדין ירקות הנכנסים משישית לשביעית".

4. וראה בפירוט בשו"ת משנ"י ח"א י"א. וראה בס' השמיטה (פ"ו ס"ד), שמחלק בין תבן וקש שאין בהם איסור ספיחים ובין שאר מאכל בהמה שיש בו איסור. גם שאלת הספיחים בדברים שאין בהם קדושת שביעית נתונה במחלוקת דומה, ראה שו"ת משנ"י ח"ב סימן ל"ג וראה בשו"ת "שועת משה" לרב אהרונסון שזן בהרחבה בסוגיה זו בקשר לאיסור ספיחים בכותנה.

שם ה"ב)⁵. אך לעומת זאת, שדה שאיננו שדה בור, אע"פ שאין הוא אמור להיזרע בחורף בגלל תוכניות זריעה אלו או אחרות, הרי שיש מקום לגזור עלינו, שהרי הוא ראוי לזריעה, ואם הוא לא יהיה בכלל הגזירה ודאי שיש חשש שיזרעו בו. אך לגבי חידוש זה כבר הורה זקן, ולמקילים יש על מה שיסמוכו.

אלא שהקולא שנסתעפה מחידוש זה, ושעל פיה נוהגים להתיר כיום גם שדה שנזרע בשינוי מחזור, כלומר, שדה שנזרע במין אחר מאשר היה נזרע ללא שנת השמיטה, איננה מצויה בכתבי החזו"א. גם מבחינת סברה קשה מאוד לומר ששדה שהיה אמור להיזרע בחורף עצמו בחיטה, ונזרע במקום זה בשעורה נחשב לגבי שעורה כשדה בור שאין בו איסור ספיחים, שהרי סוף סוף אין הוא שדה בור כלל, והוא היה אמור להיזרע. ואף שנזרע במין אחר, הרי קשה להבין, שעובדה זו כשלעצמה, מבטלת ממנו איסור ספיחים.

2. ספיחים בשדות גדולים ומסודרים

הגרשז"א שליט"א עצמו, המעלה פקפוקים לגבי היתרו זה של החזו"א וצ"ל, מביא סברה אחרת בכדי להקל בכל איסור ספיחים בימינו. לדעתו⁶, יתכן ואין כל מקום לגזור משום ספיחים בשדות גדולים שבהם אין כל אפשרות לזריעה בסתר, שהרי זריעתם של שדות כאלו דורשת זמן רב וכלים גדולים שאין אפשרות כלל להפעילם בסתר, ולכן אין כל מקום לגזירה שכל כולה נוסדה כדי למנוע זריעה בסתר. וכמו"כ, אין כל אפשרות לומר, שהתבואה עלתה מאליה, שהרי מדובר בשדות גדולים הזרועים בשיטתיות ובמקצועיות על פני שטח רחב, באופן שברור וגלוי לכל בר דעת שהם לא עלו מאליהם. וכיוון שטעם איסור ספיחים הוא שמא יזרע שדהו בסתר ויאמר דעלה מאליו, הרי שבשדות כאלו אין כל חשש לטיעון כזה, שהרי ברור לכל שהם נזרעו בידי אדם, וממילא, אין מקום לאסור שדות כאלו משום ספיחים?⁷

ועוד יש להוסיף בכיוון זה ולומר, שגזירת ספיחים כלל לא מתייחסת למציאות כזו (כמו בימינו), שאין כל צורך להסתתר על מנת לזרוע את השדה, וניתן לזרוע בגלוי בנימוק של "אהיתר מכירה קסמיכנא". במקרה כזה, כל גזירת ספיחים איננה רלוונטית ואין בה תועלת, שהרי הרוצה לזרוע שדהו יכול לסמוך על היתר המכירה ולזרוע גם אם נגזור איסור ספיחים. וקשה להבין שגזירת חז"ל נאמרה למציאות שבה אוכלים מתבואה שעלתה בשביעית, ואף מתבואה שנזרעה בשביעית, כיוון שסומכים על היתר המכירה המפקיע איסור ספיחים, שהרי במציאות זו לא רק שאיסור ספיחים איננו מחזק את שמירת

5. נימוק זה המוזכר ברמב"ם וכן ברמב"ן לגזירת ספיחים מקובל ללא עוררין, למרות שלא מצינו לו מקור מפורש בגמרא.
6. והסכים עמו גם הרב אהרונסון (בעל שו"ת "ישועת משה"). ויעוין בהתכתבות שביניהם המובאת בסוף "מעדני ארץ" שביעית.
7. וראה גם במנחת שלמה ח"ג ס' קכב.

השמיטה אלא הוא מציב מכשול כבד דווקא בפני המעוניינים לשמור את המצווה ללא הפקעתה "ובמקום פסידיא לא גזור רבנן"⁸.

לאור דברי הגרש"א, נראה שיש מקום להקל כיום ולא לחשוש לאיסור ספיחין בכל הנוגע לתבואה שנזרעה לפני השמיטה⁹. ובפגישה¹⁰ עם הגרש"א שליט"א חזר הרב על כיוון זה להיתר, כדרך מרווחת יותר לפתרון הבעיה, מאשר הדרך של שינוי מחזור שספק אם יש לה במציאות ימינו על מה שתסמוך¹¹.

3. זריעה מוקדמת - סיכון וסיכוי

אם אמנם מבחינה הלכתית יתאפשר לזרוע בערב השמיטה, יש צורך לעודד כיוון פתרון זה, לגבי זריעת תבואות החורף, למרות שהדבר כרוך בסיכונים מבחינה חקלאית.

הסיכונים שבפתרון זה מבחינה חקלאית הם - התייבשות הנבטים לאחר נביטה מוקדמת והפסקה ארוכה בגשמים, השתבלות מוקדמת, פגיעה ע"י מזיקי קרקע ועוד. אך

8. הכלל של "במקום פסידיא" מובא כמובן בהשאלה, אם כי לכאורה, לא גרע פסידת המצווה וקיומה מפסידת הפירות והאילנות, וכמו שבמקרה של פסידת השדה לא גזור כך גם כאן. אמנם למעשה, כתב הגרש"א שיתכן מאוד לומר ד"לא פלוג רבנן" וגזרתם כוללת גם את המקרים שבהם א"א לזרוע בסתר נא"א לומר דעלו מאליהן, אלא שאעפ"כ, נראה היה לו יותר להתיר בשעה"ז מטעם זה, מאשר לומר ששדה שנזרע בשינוי מחזור נחשב לשדה בוד.

יש להביא אסמכתא למה שכותב הגרש"א שאולי "לא פלוג רבנן" בגזירתם מהעובדה, שהכמים גזרו איסור ספיחין גם במקרים שאין מקום לחשוש שמא נזרע באיסור, כמו למשל, בתבואה שהביאה שליש בתחילת שביעית. בתבואה כזו, אין מקום לגזור שמא יזרע ויאמר שעלתה מאליה, שהרי תבואה כזו אי אפשר להחליף עם תבואה שנזרעה בשביעית וניכר ע"פ מראה התבואה שהיא מזרעית שישיית, ואעפ"כ, גזרו עליה ולא פלוג. ומבחינת טעם האיסור היה צריך לאסור רק ספיחים שנבטו בשביעית (וכשיטת החז"א לגבי ירקות), שעליהן ניתן לומר שעלו מעצמן כשבאמת נזרעו בידיים.

9. וראה עוד מה שכתב מו"ז ר' יונה עמנואל הי"ד לעניין גזירת ספיחים בימינו ב"המעין" תשרי תשמ"ז עמוד 37 בהערה. ולקמן נראה, שבמקרה בו השדות נמצאים כרשות ביה"ד יש סברה נוספת להקל. ועוד יש להוסיף ולהעיר, שיש רבנים, שמחמת הבעייתיות הגדולה שהם רואים בהיתר המכירה, מעדיפים לסמוך על השיטות ששביעית בזמן הזה היא ממידת חסידות, ולכן אפשר לזרוע בשעת צורך גם ללא כל הפקעה, או על דעת הראשונים המסבירים את היתרו של ר' ינאי (סנהדרין כ"ו) שכיוון ששביעית דרבנן, מותר לזרוע משום ארנוגא ומשום קשיים כלכליים אחרים (ראה, למשל, "תחומין" ו' בסוף מאמרו של הרב הרצוג זצ"ל, וראה מה שכתב רימ"ט בס' השמיטה ח"ב ספ"ט, וראה לאחרונה את דברי הר"ח הלוי במאמר ב"הצופה" י"ז אדר א' תשנ"ב, הובאו בקובץ "שנה בשנה" תשנ"ג). לענ"ד, גם אם יש בסיס הלכתי לדברים אלו, הרי שכיום אין הצדקה וצורך ללכת בכיוון זה כדי להתיר זריעה בשביעית. אך לעומת זאת, ניתן לצרף דעות אלו להיתר איסור ספיחים, לגבי כל מה שנזרע לפני השמיטה, ולהשאיר ולחזק את איסור הספיחים לגבי כל מה שאמנם נזרע בשמיטה עצמה. וראה גם מה שכתב י. פליקס במאמר "תחומי איסור ספיחים ותקנות דבי לגבי שביעית" (נדפס בסוף פירושו לירושלמי שביעית).

10. בג' בניסן תשנ"ב.

11. כאמור, כל ההיתר כשלעצמו הינו קשה מאוד, אפילו כפי שכתבו החז"א, ועל אחת כמה וכמה בדרך שבה הוא מיושם למעשה ע"י שינוי מחזור (כשמגדלים בחלקה מסוימת גידול שלא היו מגדלים שם לולא שנת השמיטה). ובמיוחד, כשקשה לדעת כיום מה בדיוק נחשב לשינוי מחזור, שהרי כיום רגילים לשנות את הגידולים הנזרעים בכל חלקה בהתאם לשיקולים שונים ולא דווקא חקלאיים תמיד. וכן מה שנהוג לגבי ירקות נושאי פרי שנבטו קודם לשביעית אינו היתר הרבה יותר מאשר סברתו ודעתו זו של הגרש"א אייערבך זצ"ל.

למרות הסיכונים, אין חולק, שיש אפשרות הגיונית וסבירה, שזריעה מוקדמת תיתן יכולים גבוהים ומשובחים; כפי שגם מצד שני, יש אפשרות הגיונית וסבירה, שזריעה במועד תיתן יכולים נמוכים וירודים.

כיוון שבחקלאות עסקינו, הרי למרות שהחקלאים עושים את כל שביכולתם להצליח, מידת ההצלחה תלויה בסופו של דבר בידי שמים - הן בזריעה מוקדמת והן בזריעה במועדה, וזריעה כזו כמו גם כזו יכולות להצליח ולהיכשל כמעט באותה מידה.

למשל, היבולים שנתקבלו בשמיטת תשמ"ז בחלקה שנוזעה לפני ראש השנה בכפר עציון (400 דונם) - אע"פ שהיו נמוכים בשיעור לא מבוטל מהיבולים שנתקבלו בחלקות שנוזעו במועד הרגיל באותה שנה - הרי שאותם יכולים היו גבוהים בשיעור ניכר מהיבולים שנתקבלו בזריעה רגילה בארבע השנים שלפני שנת השמיטה ובארבע השנים שלאחריה¹².

אם כך, חקלאים מאמינים היודעים שגורל היבול אינו נתון בידיהם אלא בידי שמים, מאמינים שקיום מצוות השמיטה, בסופו של חשבון, לא יביא לנזק ולהפסד, אלא להיפך, הדבר יביא לברכה כהבטחת התורה לעניין שמיטת כספים: "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' בכל מעשך ובכל משלח ידך" (דברים ט"ו, י). שמירת השמיטה מבטאת יותר מכל את אמונתנו וביטחוננו, שהקפדה על הנחיות התורה בקשר למועדי הזריעה חשובה וקריטית להצלחת היבול, לא פחות, מהקפדה על ההנחיות המקצועיות הגיתנות ע"י המדריכים החקלאים (ראה לעיל פרק שני סעיף 2-ב).

בכל מקרה, גם אם לא נזכה לברכה המצופה, והיבולים יהיו קטנים ודלים, הרי יש לזכור שאחת ממטרות השמיטה המובהקות היא להחדיר בנו את הידיעה שארץ ישראל שייכת לקב"ה: "כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי". ואם אנו אכן מחזירים לתודעתנו שאנו איננו בעלי הבית על אדמתנו, הרי שקל יותר לקבל שישנם אילוצים ונתונים מסוימים שאין באפשרותנו לשנות, ואנו צריכים להתאים עצמנו לאילוצים אלו ולהתיישר בהתאם. אחד מאילוצים אלו הוא העובדה שהתורה אוסרת עלינו לזרוע בשנה השביעית. אם אמנם נראה זאת כאילוץ מגבזה - כנתון שאיננו תחת שליטתנו, וכמו שמידת הגשמים ופזורה אינם בשליטתנו, יקל עלינו לקבל את הזריעה המוקדמת כפתרון מעשי וריאלי¹³.

כמובן, יש מקום להקטין את הסיכון שבזריעה מוקדמת ע"י בחירת זנים מתאימים, ע"י מעכבי נביטה כאלו ואחרים, ע"י דאגה לאופציה של השקיה בשעת הצורך ועוד, אך עם

12. זאת כנראה, בזכות גשמי הברכה הרבים להם זכינו באותה שנה. ואע"פ שלאחר שירדו כ-100 מ"מ גשם לפני ר"ה והנביטו את כל החיטה היה נראה שכל החלקה תלך לאיבוד, ואע"פ שהייתה כוונה לקצור את כל השטח כולו לשחת בגלל התחזית ליבולים ירודים עקב בעיית השתבלות מוקדמת (ורק מחמת קשיי עבירות בשדה הברצית הדבר לא יצא אל הפועל), בכל אופן בסופו של דבר, החלקה נקצרה בזמנה, וכאמור, התקבלו יבולים גדולים ויפים מאוד. ראה על כל הנ"ל בהרחבה במחברתי "שמיטת תשמ"ז בכפר עציון" עמודים 89-94 ובהערות שם, ולהלן בנספח פרק כ"ד סעיף 5.

13. וכן מקובל לעשות בכל המשקים שאינם מוכרים את אדמותיהם, ובדו"כ, הדיווחים מניסיונם של משקים אלו מצביעים על תוצאות משביעות רצון, והבעיה היחידה שמעיקה ומטרידה משקים אלו היא כיצד להתגבר על איסור הספיחים, המונע מהם, במקרים רבים, לזרוע את שדותיהם בערב השמיטה.

זאת כאמור, אין אנו מובטחים שלא יגרם נזק. ואעפ"כ, נראה שחשיבות וחביבות מצוות השמיטה, וחומרת איסור הזריעה בשביעית מחייבים להרחיב בשיעור משמעותי ודרסטי את השטחים הנזרעים בזריעה מוקדמת - כל משק וכל חקלאי בהתאם למצבו, בהתאם למידת בטחונו ובהתאם למידת תלותו וקיומו בשדהו.

4. ספחים בשדות הנזרעים ע"י בית דין

מכל האמור עד כה עולה, שאף שההיתר לזריעת תבואה מוקדמת אינו פשוט, יש לו בהחלט מקום מבחינה הלכתית וחקלאית. יחד עם זאת, צריכים אנו לשאול את עצמנו, האמנם יש צורך חיוני להזדקק להיתרים מחודשים לצורך זריעת חיטה בשמיטה, ואפילו כאשר הזריעה נעשית לפני ראש השנה?

לכאורה, הצורך הגדול לזריעת חיטה הינו הצורך לדאוג לפרנסתו של החקלאי בעל האדמות. מבחינת הצרכנים, ניתן כיום לספק את כל צורכיהם באמצעות היבוא מחו"ל. גם מבחינה לאומית, דהיינו, מבחינת צרכי המשק הלאומי, נראה, שניתן להסתדר ללא זריעת חיטה בשנת השמיטה מבלי שהדבר יביא לפגיעה משמעותית - לא כלכלית ולא ביטחונית¹⁴.

אם נחוץ למצוא פתרון לזריעת חיטה עקב בעיית המגדל ולא בגלל הצרכנים, עדיין פתרון הלכתי לשאלת הספחים לא יתן תשובה לבעייתנו. גם אם נקל על החקלאי באיסור ספחים, למעשה הדבר לא יעזור לו, כיוון שהחקלאי אינו יכול לקצור את שדהו ולמכור את תבואתו, שהרי השדה הפקר הוא. אמנם לביה"ד, כשליח הציבור, מותר לקצור ולמנות את החקלאי לשליח המבצע קציר ושיווק בשם ביה"ד, אך זה רק אם יש בכך אינטרס ציבורי, אך אין מקום להתערבותו של ביה"ד, אם הדבר נעשה רק ע"מ לסייע לחקלאי. כמו"כ, גם אם ביה"ד יראה לנכון לקבל על עצמו את שיווק התוצרת שנוזעה ע"י החקלאי, יש ספק, אם במקרה זה יש לו סמכות לגבות מהציבור גם את הוצאות החקלאי על הזריעה ועל הטיפול עד לשלב הקציר¹⁵. לעומת זאת, בגידול שלציבור יש אינטרס וביה"ד רואה חשיבות לדאוג לאספקתו בשמיטה, יש מקום שביה"ד יתחיל בפעולתו עוד לפני שמיטה, ישכור את השדה, ירע קודם השמיטה ושיווק בשנת השמיטה¹⁶.

14. בשנת השמיטה תשמ"ז נגרם למשק הלאומי בישראל הפסד משמעותי כתוצאה מגידול החיטה בשמיטה. הממשלה נאלצה לקנות את כל החיטה מידי החקלאים במחיר שעולה על מחיר חיטת היבוא, ולמעשה, אי אפשר היה להשתמש בחיטה זו, כיוון שכדי שכל הצרכנים - גם אלו שאינם סומכים על היזר המכירה - יוכלו להשתמש בתוצרת, היה צורך להיקק לחיטת יבוא, והחיטה המקומית שנקנתה בכסף מלא נמכרה טיפין טיפין ובמחיר נמוך לטחנות מעטות שהסכימו לקלוט חיטה זו. תופעה דומה התרחשה גם בשמיטת השני"ד. מבלי להיכנס לפולמוס בסוגיה זו, הדבר מוכיח שניתן להסתדר שנה אחת - מבחינת הצרכנים ומבחינת המשק הלאומי, ללא חיטה מקומית, מבלי שהדבר יגרם נזק. להיפך הוא הנכון, יתכן ודווקא גידול חיטה בשמיטה מביא בסופו של דבר לנזק למשק המדינה. עם זאת יש לדאוג שהפסקת גידול חיטה לשנה אחת לא תגרום בעקבותיה הפסקה ליותר משנה אחת ולהעברת שטחי הגידול לידיים לא יהודיות.

15. ראה לקמן בפרק י"ג בעיקר בסעיפים 1-3 ובהערה 5 שם ובסעיף 7.

16. כלומר, לא חקלאי צריך לזרוע במקרה כזה, שהרי היכול עתיד להיות הפקר, וזריעתו מורה שהפקרו אינו הפקר מוחלט. לכן, דווקא ביה"ד הוא זה שצריך לזרוע, אם אמנם טובת הציבור וצרכיו דורשים זאת. במקרה כזה, גם אין כל ספק שביה"ד רשאי לגבות את הוצאותיו מהשלב הראשון (ראה פרק י"ג סעיף 7).

במקרה כזה, שביה"ד הוא זה ששוכר את השדות וזורע אותם, יש מקום לדון להקל באיסור ספיחים מסיבה נוספת. כיוון שבמקרה כזה השדה נמצא בבעלות ביה"ד ששכר אותו מהבעלים לצורך השמיטה, ובשדה כזה ספק אם יש מקום לאיסור ספיחים, שהרי ביה"ד אינו חשוד לילך ולזרוע בסתר ולומר מאליו עלה. וכל הגזירה הייתה על שדה שאדם יכול ועשוי לזרוע בסתר ולומר מאליו עלה, אך על שדה של ביה"ד סביר להניח שאין לגזור, דלא חשידי על כך, וביה"ד גם לא חשידי להניח לעברייני לבוא ולזרוע בשדה השייך להם וללקט לאחד מכן את תבואת השדה. וכמו שבארבעה שדות לא גזרו חכמים איסור ספיחים כיוון שאין אדם זורע מקומות אלו ואין חשש שמא יזרע ויאמר מאליו עלה, וכמו שלא גזרו בקרקע של גוי שאיננו אסור בזריעת הארץ, ולכן אין לגזור ספיחים בקרקע שלו¹⁷, כך סביר להניח שגזירת ספיחין לא נאמרה בקרקע הנמצאת ברשות ביה"ד¹⁸.

5. סיכום ומסקנות

במקרים בהם יש צורך (מבחינה ציבורית) לזרוע חיטה או גידולי חורף אחרים לפני השמיטה, נראה שיש בסיס להקל באיסור ספיחים ולזרוע לפני ר"ה, מבלי לחשוש לאיסור ספיחים ומבלי להזדקק לשינוי מחזור. הזריעה תיעשה ע"י ביה"ד שישכור את השדה מהבעלים קודם הזריעה, וכל הטיפול, הקציר והשיוק יעשו ע"י ביה"ד ובאחריותו בלבד. לעומת זאת, במקרים בהם מבחינה ציבורית אין כל צורך בגידול שדה מסוים, קשה למצוא היתר לזרוע לפני השמיטה ולשווק את התוצרת במסגרת ביה"ד, וכפי שיבואר בפרק יג.

17. רמב"ם ד, כ"ט. ועיין מבוא להלכות שביעית, הרב א. שלנגר, סוף פ"ז "ספיחים בקרקע של גוי".
18. אלא שבערוך השולחן שמיטה, ט"ז, ב כתב שאיסור ספיחים נוהג גם בשדה הקדש, ולפי דברינו אין מקום לגזירת ספיחים בשדה הקדש. אך הרמב"ם לא הזכיר דין זה וגם בתוספתא ובירושלמי שעליהם מסתמך ערוה"ש שם, לא מפורש שבשדות הקדש נוהג גם איסור ספיחים, אלא רק ששביעית נוהגת בהם. בכל אופן, לפי דבריו נראה שאין להקל בספיחים מטעם היותם ספיחים הגדלים בשדה ביה"ד.